

- національна програма “Діти України”;
- національна програма планування сім'ї;
- національний план дій на 1997-2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі в суспільстві;
- комплексна програма розв'язання проблем інвалідності;
- національна програма протидії зловживанню наркотичними засобами та їх незаконному обігу;
- комплексно-цільова програма боротьби із злочинністю;
- національна програма профілактики СНІДу;
- програма зайнятості населення тощо.

Але попри всі намагання уряду впливати на молодіжні проблеми і молодіжну політику, ситуація в молодіжному середовищі, на жаль, залишається складною і неоднозначною. Не можна ставити під сумнів доцільність реалізації цих та інших програм. Але для того, щоб цей механізм запрацював ефективніше, необхідні нові підходи до вирішення молодіжних проблем. У першу чергу необхідно враховувати реальні інтереси, проблеми і орієнтації окремих регіонів України з їхніми соціально-економічними, історичними, етнічними, національно-культурними особливостями. Адже саме ці особливості і обумовлюють роздробленість молодіжного руху України.

Молодіжний рух в Україні має глибоку історію і своїм корінням сягає далеко в минуле. На думку вчених Безулика Т.В., Білого А.І., Головатого М.Ф., Головенько В.А., Чорноівана А.І., перший період його зародження започаткувався у процесі формування громадських структур, що з'явилися досить давно і спочатку були тісно пов'язані з “дорослими” громадськими об'єднаннями, у першу чергу так званими церковними братствами, які найбільш активно заявили про себе ще у ХУІ-ХУІІІ століттях. Часто братства мали й окремі “молодечі” або “младенческие” братства⁶.

Молодіжний рух в Україні пройшов досить складний період і сьогодні вступив у принципово новий етап свого розвитку.

Проблеми, недоліки, які існують сьогодні в державі щодо питань молодіжної політики, ставлення молодої людини до політичних процесів, не можна сприймати однобічно, тільки як брак свідомості чи відсутності почуття патріотизму.

Причина таких явищ лежить, перш за все, у площині недооцінки потенціалу молодих людей з боку держави. Цілком природно, що коли сьогодні суспільство не знайде підходів до вирішення молодіжних проблем, воно може втратити потужний інтелектуальний і моральний важіль впливу на суспільні відносини в майбутньому.

Тільки досконале вивчення молодіжних проблем, поєднання зусиль науковців різних галузей з нагромадженим досвідом практиків, обережне, але й сміливе ставлення до проблеми дасть змогу зробити крок до розуміння сучасного молодіжного руху як складової суперечливих соціально-економічних проблем перехідного періоду в країні, визначить його місце в історичному розвитку держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про становище молоді в Україні за підсумками 1998 року: Щорічна доповідь Президентів України, Кабінету Міністрів України.- К., 1999.-С.5-12;
2. Там само,- С.25-28;
3. Там само,- С.46-48;
4. Моніторинг громадської думки населення України: інформаційний бюлетень.- № 12.- К., 1998;
5. Литвин В.М., Білий А.У., Корнієвський О.А., Лисенко В.І. Динаміка зміни соціально-політичних орієнтацій молоді України. – К., 1993.- С.27;
6. Молодіжний рух України: довідник. – К., 1996.- С.4.

Л.С. Мельницук

ТРАДИЦІЇ, ВІРУВАННЯ ТА ЗВИЧАЇ ПОДІЛЬСЬКИХ ГОНЧАРІВ (НА МАТЕРІАЛАХ БУБНІВСЬКОГО ГОНЧАРНОГО ОСЕРЕДКУ)

“Ментальність кожного народу визначають його ремесла”, – зауважував свого часу відомий український скульптор правозахисник Іван Гончар¹. Тим-то в усі часи, а

надто тепер, коли ми відроджуємо свою державу і культуру, зростає увага істориків, археологів, етнографів до вивчення народних звичаїв та обрядів саме в середовищі тих чи інших ремісників, а не відірвано, узагальнено-розчинено в народній масі. Це справді актуальна тема досліджень, адже саме такий підхід до вивчення народних звичаїв та обрядів, а саме вони складають основу національної свідомості, дозволить в усій повноті з'ясувати, хто ми, якими були і якими стали.

Подільські ремесла – багатющий матеріал для таких досліджень і, до речі, – цілина, в яку, по суті, втручалися епізодично і яку ми не вельми піднімаємо й тепер. Як свідчать етнографічні матеріали, з-поміж гончарів, та й серед інших ремісників, існувало своєрідне бачення навколишнього світу, багато вірувань, звичаїв та забобонів, безпосередньо пов'язаних з їх працею. Навіть свята були, які особливо пошановували сільські ремісники. Серед них – день Семена* (14 вересня за новим стилем). Його ще називають "свіччиним весіллям", або святом запалення каганця (в деяких регіонах – женіння каганця)².

Колись у давній Україні від цього дня бралися за роботу усі сільські ремісники. Сільськогосподарські турботи, в основному, вже були позаду і майстри мали змогу займатися сільським ремеслом. У цей день, увечері, вони збиралися у хаті одного з майстрів чи шинку і "засиджували" вечір з горілкою. Такі "засиджини" тривали цілий тиждень, аж до Другої Пречисти. Вечері, 14 вересня, майстри здійснювали цікавий обряд запалення ("женіння") каганця, при якому і працюватиме гончар чи інший ремісник довгими осінніми чи зимовими вечорами.

Існує в народі вірування в те, що саме на Семена омолоджується, набирає сили новий вогонь. У цей день господар гасив "старий" вогонь в печі, при допомозі кресала добував новий, від нього запалювали вогнище в печі, свічки, каганці. Адже від Благовіщення до Семена вогню в хатах не світили. Сільський трудівник піднімався з зорею і лягав на спочинок, коли опускалися сутінки. Для всіх мирських справ йому вистачало світлового дня, а при потребі присвічувала піч.

Отож на Семена з "нового" вогню і запалювали в хаті свічки, каганці, щоб при їх допомозі продовжувати трудовий день. Цей обряд дійшов до нас ще з дохристиянських часів, коли наші предки поклонялися Сонцю, Вогню, вірили в їх здатність оберігати, очистити, наділити силою. Запалений в цей день "молодий" (дужий) вогонь в оселі брав на себе, за народними віруваннями, життєдайну функцію Сонця, щоб "без його сили не замерзла, не загинула" людина взимку. З часом, з появою в оселях електроенергії, обряд поступово втратив свою силу, хоча зустрічається серед сільських майстрів ще й зараз.

Бубнівські гончарі, зокрема, мали свої улюблені дні роботи й дні, коли не можна було працювати. Про це писала в згаданій уже статті Л.Шульгіна³, посилаючись на мешканців Бубнівки. Ми дозволимо собі навести повністю цей уривок. Отож, дні, коли не можна робити: "Понеділок – гончарський день: в неділю везут, продають, п'ють по чарці, а в понеділок похмеляються і знов п'ють. Через це гончар в понеділок не робит: в неділю повіз у базар або баришник забрав, то в понеділок гроші має - от цілий день і п'є, робить не буде гончар у понеділок".

Крім цього, як скрізь на Україні, понеділок мають за тяжкий день і тому не починають у понеділок роботи. За тяжкий день ще мають суботу. Кажуть: "в понеділок і суботу починати – тяжкий день, довго буде робити. Копать буде в понеділок, тільки як брати у понеділок глини, то аби небагато – мішок або сорочку, бо довго буде робить, доки зробит". Однак гончарі не завжди глядять цього: "як треба, то й в понеділок буде копать і робит опісля, а жінки повсігда нагадують, щоб не робив: там коло глини не дуже порайся, бо понеділок, – то щоб не довго робив опісля"⁴.

* За релігійним календарем цей день називається святом Преподобного Семена Стовпника і матері його Марфи (прим. авт.)

Як бачимо, цей невеликий уривок зі статті засвідчує працьовитість бубнівських гончарів, їх заповзятливість і почасти упертість в роботі. Вони більше віддають перевагу культурі роботи, а не якимось там жіночим забобонам.

Гончарські звичаї та обряди, вірування склалися на основі багатовікових спостережень ремісників, а приходили у побут, уже пройшовши "обробку" в їх аналітичному розумі. Про це свідчать хоча б забобони, пов'язані з виробництвом посуду. Серед найпоширеніших з-поміж них ті, що пов'язані з виготовленням посуду "на біль", цебто гладущиків на молоко, горщиків на сметану тощо. Тут особлива увага зверталася на те, коли роблять посуд і як його роблять. "Як непотрібний ладущик, що не так роблений, то з нього буде летіти, не буде спрагу, буде вода: стрясла ладущиком, так ніби відтрясла сметану, як добрий ладущик, а гинший непотрібний, то в ньому ніколи не буде сметани"⁵.

Відповідно до таких вірувань, стадушки на молоко виготовляли тоді, коли місяць стояв уповні (тоді вони будуть повні сметани), а щоб гладушки "повні були", їх робили натщесерце. Вважалося, що добре робити гладушки, в яких би повно сметани було, в першу суботу нового місяця, а якщо гладущик коли-небудь зроблений, то з нього мало користі, адже в ньому ніколи не буде сметани.

Ці, як ми кажемо, забобони, застерігали гончарів від браку і, звісно, змушували дотримуватись неписаних правил ремесла: якщо покупці на базарі помічали, що в когось гладушки не такі, їх просто не купували, а, значить, гончар зазнавав збитків.

Досить поширеним був погляд, що гладушки треба виготовляти вранці, до схід сонця, "на новому місяці", "коли місяць вповні", інші до цих вимог додавали ще одну – щоб їх робити натщесерце, "до непочатої води". Деякі гончарі до схід сонця набирали води, на якій замішували глину, а, прийшовши до криниці, казали: "Я прийшов по воду, гладушки робити на сир, на сметану, на масло". Йдучи в шахти по глину, вибираючись на торг, гончарі хрестилися, традиційно освячували глинища. За свого захисника мали святого Миколу⁶.

Бубнівські селяни вірили, що кількість та якість молока залежить від того, як зроблено гладущика й дорожче платили за посуд, що відповідав цим вимогам, хоча гончарі нерідко сміялися з того.

Досить поширеним серед гончарів було вірування в те, що горнята на сметану мають бути зроблені з "слимаків". "Горня на сметану заказують, то з самого того слимаку, що збирається з пальців, тоді, бач, буде так сметану збирати; тоді сметану збирає, як слимаки з пальців обирає" (записано зі слів народного майстра України, члена Спілки народних мистецтв, директора Меморіального музею-садиби братів Герасименків у с.Новоселівка Т. Шпак, 1997).

Використовували посуд і до чарівництва, на що треба було робити "на відлів". "Загадують горнятко на відлів робити, і горщик на відлів, і покришка на відлів, і святити ножа сім год, і той ніж у новий горщик покласти, і, кажут, такий горщик, на відлів роблений, дуже до папороті здатний, як папороть цвіте. "На відлів" горщика робити, треба руки у середину держати, й круга під себе, не туди торкати ногами, а під себе, й руки треба вивертати, так ніби навиворіт" (Т. Шпак). За віруванням, ці горщики можна було використати як на добре, так і на зле, навіть відьмувати ними. Тому гончарі боялися робити "на відлів", часто відмовлялися від такого замовлення, хоч воно завжди вигідно коштувало. Бо – "то може вадити, буває руки покрутить гончареві, чи виверне". Цікаво, що такі замовлення надходили з сусідніх сіл, односельчани ніколи у своїх гончарів не замовляли таких горщиків, бо дуже боялися розголосу.

Існувало чимало звичаїв, що стосувалися купівлі гончарного посуду. Приміром, коли купували гладущика, жінки ніколи не ставили його на землю, і як правило, ніколи не торгувалися: скільки правив гончар за свій товар, стільки й давали. Принісши гладущик з базару додому, в ньому варили курку, а тоді, вимастивши свяченим салом, клали у піч. І аж після цього в такий посуд можна було наливати молоко. Вважалося, що як одразу налити молока в куплений гладущик, то він усе молоко забере, а як він вивариться,

вимаститься, то не буде забирати нічого. До того ж гладущик повинен був мати усередині пуп: "той, що без пупа, той і виварений бере" (записано від заслуженого майстра народних мистецтв України, племінниці братів Герасименків, Ф. Міщенко, 1998).

Важка гончарська праця здавен, хоч і користувалася повагою в народі, однак не завжди приносила великі прибутки, надто тим, хто не вмів бути, як би ми тепер сказали, вправним комерсантом, а користувався послугами баришників та перекупників-євреїв. Дотепний народ склав чимало приказок та приповідок про невдачі та бідність гончарів, як, між іншим, і про інших ремісників. Побутувала, зокрема, така приказка: "Швець без чобіт, колісник без коліс, а гончар без миски". А ось приповідка, знову ж таки записана в Бубнівці: "Гончар не хазяїн – все коло круга, й жити – в балгані, й спати – в балгані, а в хазяйстві нема нічого, тільки вічно робить". До речі, і в пісні співалося: "біжи за гончара, готові злидні: то кола нема, то тина нема, то дверей нема".

Спеціально гончарських пісень у Бубнівці не знають. Кажуть майстри: "Хіба при такій праці заспіваєш?" Правда, у соціально-побутовому фольклорі знаходимо характеристику і цього заняття. Наприклад, серед бубнівських майстрів у 20-х роках побутувала така пісня:

Гончар глину місит.
Гончареві біда висит.
Гончариха питається,
Що так серце хитається.
Не журися, моя мила,
Наша біда, наша й глина.

Або ще одна:

Гончар, моя мати,
Гончар просить, треба дати,
Гончареві треба дати.
Хоть за горщик, хоть за миску,
Треба дати
Хоть ту кришку.

Чи така, наприклад:

Ой, матусю, жалуй мене,
За гончара віддай мене,
А той гончар горшки возить,
А він мене заморозить. Мамцю моя!
Гончар горшки пір'ям пише,
Сам поїде, мене лишить.
Мамцю моя!
Гончар горшки розмалює,
Обернеться, поцілує.
Мамцю моя!
Гончар горшки загрузає,
Своє серце звеселяє.
Мамцю моя!
Ой, жіночко, все блищить.
Моя душа не болить.
Мамцю моя!
Як горшечки продамо,
Добрі гроші візьмемо.
Мамцю моя!
Гончар горшки продає,
В гончарика гроші є.

Мамцю моя!
В гончарика грошей яма,
Буду гарна й непогана.

(Записано з уст Ф. Міщенко, заслуженого майстра народних мистецтв України, 1998).

Гончарі рідко коли самі продавали посуд, бо не хотіли за комерцією час гаяти, здебільшого віддавали свій товар "гуртом", тобто оптом, або ж виробляли й продавали його на замовлення. Отож не дивно, що з їх праці й користувалися спритні баришники. Баришниками були люди з місцевих таки селян. Ті, що постійно займалися торгівлею, наперед скуповували у гончарів їх вироби, дотримували їх до потрібного часу (коли на той чи інший посуд був найбільший попит), відтак продавали. Так було в давнину, але вже під час приїзду в Бубнівку експедиції Ю.С. Александровича у 1925 році місцеві селяни зазначали, ще баришників уже нема, бо мало гончарів і не так купують глиняний посуд, як колись. Тому гончарі продають його самі, але "на базарі уроздріб рідко коли продають, бо дорожчий час – бодай дешевше продати купцеві, ніж пильнувати самому"⁷.

На основі багаторічних спостережень народ визначив і кращі терміни для торгівлі посудом. Вважалося, що найліпше продавати гончарні вироби з першої до другої Пречистої, на Покрову, на Дмитра, на Івана Богослова, Чесного Хреста. Найбільше потрібно його було й під осінь, коли традиційно масово справляли весілля. Непоганим попитом користувалися вироби гончарів і на Проводи, але тоді їх розкуповували гірше, як, до речі, й на Трійцю. Відвозили гончарі свій товар баришникам і після Різдва, але мало хто полюбляв ті поїздки: дороги засипало снігом, а часті хуртовини нерідко збивали сани з правильного шляху і такі перевезення дорого обходилися.

Бубнівські майстри продавали, або точніше, доставляли свої вироби перекупникам у Гайсин, Тростянець, Верхорівню, пристосовуючись до днів, на які там припадали базари. Пролягали їх маршрути й далі: у херсонські степи, до Балти, що на Одещині. Коли базари були переповнені товаром, то гончар, аби не тратити часу, віддавав свої вироби баришникам за півціни.

Проте і баришники часто ставали лише посередниками у торгівлі гончарським посудом. У них його перекуповували торгаші-євреї. Як правило, вони підходили до баришників гуртом, попередньо змовившись про ціни, і виторговували товар за менші гроші, нерідко мотивуючи це тим, що такого посуду вже закуплено багато й на нього малий попит.

Продаж горщиків "на роздріб" теж мав свою специфіку і свої премудрості. Вважалося, що продавати посуд на ярмарку не всякий потрапить: "гинший такий, що цього не годний, – не може доглянути, то грошей передаст... А гинший легкий на руку: справно з грішима, ніхто не вкрав, не роздушив, а буває замічаєш, що вкрав хтось, то краще мовчи, бо зробиш тяганину, покинеш товар, то ще гірше, коли будеш тягатися – ти ж їхав на ярмарок, а не на тяганину"⁸.

Продаючи товар "на роздріб", гончар виставляв найкращі речі коло воза так, щоб привабити покупців й швидко продати. Коли були великі торги й багато товару, то виставляли багато посуду, бо прискіпливі жінки-покупці довго роздивлялися той чи інший виріб, вибирали, аби купити дешевше. Що ж до крадіїв на базарі, то вважалося, що найспритніші з них теж з жінок. Бубнівчани навіть помічали, де найбільше крадуть товару. Гроші ховали на возі в горняті або тримали коло себе, щоб далеко не шукати. Того горнятка добре пильнували, аби хто не поцупив.

В усній народній творчості знаходимо ряд цікавих пам'яток сатиричного змісту, які висміюють вади гончарів. Найбільше з них присвячені критиці пияцтва серед них. У Бубнівці любили примовляти: "Гончар не хазяїн, бо він п'янюга", "Упився як швець, або як гончар." Причину злиднів серед гончарів пояснювали так: "Не ведеться гончарам через те, що вони пропили Петрові ризи. От з гончарів і сміються: ага, пропили ризи, тепер маєте бдити". Або інший варіант, більш поширений, записаний також у Бубнівці: "Їдуть

гончарі з ярмарку у понеділок, небазарно було їм; теперечки іде якийсь дядько..., а вони не знають, хто це. Ану, сватку, (каже їден до другого), здеремо з нього сорочку, та й продамо... Вони зразу до того чоловіка кинулись, роздерли на ньому шмаття, а він стоїть у ризах, як святий, так золото аж сяє... Взяли вони ті ризи золоті, занесли в село, продали, пропили ризи, пропили й щастя, бо Петро прокляв їх. Клятьба на їх від Петра положена: щоб ви, каже, робили не доробилися і щоб мали по чарці. От вони й прокляті: є хліб, а нема солі. Так і гончареві: як є голиво, нема дров; ще й їдної миски нема, а кортит по голиво йти; а голива не вкусиш, 60 грошей нема. От вони тепер і шамають: чарка є, бо гроші пропивають, а їсти нема чого. Через це гончар не хазяїн".

Коли ж гончар добре господарював, жив заможнo, про нього говорили, що він "щось знає", або має чорта, який робит. Так, про Андрія Гончара, який мав до десяти челядників та добрий прибуток, в селі розповідали, що до нього приходив чоловік із сусіднього села чорта купувати. Андрій, кажуть, вибив його добре, а той згодом дякував, "що чорта не хотів продати, а навчив діла робити".

Глиняний посуд вважається одним із здобутків старовинної культури. З правіків прийшло до нас і мистецтво гончарів, обростаючи в кожному регіоні своїми традиціями, звичаями і повір'ями. Кожне століття, кожна політична доба і специфіка кожного краю наклали на нього свої нашарування. Попри те, що в роки тоталітарної держави й відповідно космополітичної ідеології воно було не в пошані й зазнавало утисків, цей час створив і свої мистецькі вироби, народив і утвердив у нелегкому труді за шматок хліба нових майстрів, які не тільки свято берегли традиції своїх попередників, а й примножували їх у ділі. Відповідно мінялася й ідеологія професії, її морально-етичні засади. Віриться, що до вивчення цих складних процесів ще прилучаться дослідники-науковці. Але час не чекає. Розбудовуючи молоду українську державу, відроджуючи її культуру, ми не можемо жити й далі в національному безпам'ятстві. Тож почесною справою всіх ентузіастів повинно стати вивчення в своїх селах і містах традицій та секретів прадавніх ремесел, що пережили час, суспільні катаклізми й дійшли до наших днів, аби воскреснути й відродитися в нових майстрах. А ще благородніше - допомогти у цьому відродженні. Як це зараз роблять у Бубнівці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Духовні скарби українського народу в житті молоді // Матеріали науково-практичної конференції. - Тернопіль, 1994. - С. 4; 2. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. - К., 1993. - С.453; 3. Шульгіна Л. Гончарство в с.Бубнівці на Поділлі // Матеріали до етнології. - К., 1929; 4. Там само. - С.166; 5. Там само. - С.168; 6. Сумцов Н. Культурные переживания. - К., 1889. - С.351; 7. Александрович Ю. Бубнівське гончарство. - К., 1929. - Ч. 4-5. - С.5; 8. Шульгіна Л. Вказана праця. - С. 113.